

№ 78 (8136) ☆ 1997 сыл от ыйын 19 күнэ, Сүбүотэ, ☆ Сымата — 1084 солкуобай.

ЫЙДААБЫ ПЛАНЕРКАТТАН

П. СЫРОВАТСКАЯ.

Хайдихтаах да Утарылааһыны көмөлөснөт буолбу-
тун дьон бары дьыңкэтин өйдөөннөр, хомуумуту-
нан барбыттара. Бинрдиннээн эмэ ыаллар үчүгэй
малларыттан хаалар көлхөөтөр дьонноругар атыы-
лаабыттара. Ол эрээри дьон үксэ, сымыаа эрөн-
нэринин итэрдээн, малбытын кэлэр сылларга ыл-
лартарыахтара диэн, аһаардарыгар таһааран хата-
таабыттара.

Апы Бастээххэ дээрэ тутууян айанньыр биш, улахан аймалзана буолбута. Колхозтарта тэһиэгэ дээн бэрт айыһахтыы баара, Ат, оҕус кело эмнэ тийибэт этэ. Манна Н. Н. Барашков булугас ойи көмөлөсбүтэ. Кини дыһалыһан колхозтар айбы уус дьону түмэннэр, икки хонук иһигэр уонтан тахсалыа, барыта 500-ча «лүһүгүрүүр» тэһиэгэлэри оҕорбуттара. Оҕус тардарыгар аһаан 4 көлүөһэлээх, ат, ыһах соһорулар аһаан 2 көлүөһэлээх чаһаһи тэһиэгэлэри оҕорбуттара.

Итгэлэртэн 2 келүүлэлээх тэлиэгэ 1942 сылаах-
ха онгошуулан бараң ордон хамбалытын Лонгинов
Иван Данилович Килаикитэн 16 биэрэстэлээх
Дьахтар Угуоца дигэн сиргэ Мэнээс оронһор са-
былыгын сафатыгар сылпытын музейга тиксэригэ.
Иван Данилович куобалһыыр сирэ буолан, өдөр
эрдэгиттэн кырдыһар дигри көрөстө, сиргэ тиг-
мирэн бардагына өрө тардан таһара сылдыһыт.
Тэлиэгэни Коркин Иннокентий Давыдович онор-
бут. Ити сабылыктаан Колонов Степан Гурьевич,
Лазарев Тимэфей Иванович дың көргөтэрэ көс
үттөр. Тэлиэгэни көрөн саха былыргы уустара
мындырдарын сөгөбүү. Биир кыракый сис маска
келүүлэ уонна олгуобуйа көтөрдилиһит. Оонн
бутта.

Ат, оюус тийшбэт буолан, ынаар ынахтары кытары көлүйбүттэрэ. Ол туһунан Д. Г. Давыдов мааньык суруйар: «...ийэбинээн соботох ала ынахтаахпытын сыарбаа көлүйэн айыныах иһэрбитин өйдүүбүн. Тохтобулга ийэм ынахпытын сыппайан мэлэн ынаха иһэрдэрэ». **Ф. Н. Борисова** ахтарынан, киһилэргэ биһир кууна оҕуһу биэрбиттэр. Ол оҕус мал, оҕо соһуохтааһар курааһах тэлиэгэтин иһиннэ гартара үһү.

Лүгүүсүүр тэглээг алдынара дүэн көлүхэтэ. Оччоо тинтэ охтордун да, бгынта эрбээн көлүхэ охсодун. Тэглээгээ кыайан хаамлат аарыма кырдыабаатар, улаханык малдын суурбанга тэлэххэ сүтааччылар уонна кыра оолор эрэ өлөр-буугара.

Хаамар кыяхтаах өтгө Бастаахтэ дигри сатым
барыт. Таһаҕаны тизийи биир туспа аймалҕаны
үөскөһүнтэ. Угуйар таһаһы кытары айаһар иһити
эрэ ылараллара. Атын малы кэрийэ сылдьан
төттөрү сүөкэтэн иһэллэрэ. Малым ыарахан диип
оннооһор бэрийэнэ түүтүн тохтороллоро. Аҕаһа
өйүө диги сааттаан 2-лиг кг бурдугу түнэллэһитэрэ.

Атын моргуорунан айанна хоннуу буолбута. Оччотообу колхозтар сирдэригэр биир кэм ыһыл-
ла сытар сайылыктартан бары бииргэ айаннаары
болдоскут, эбэтэр кини сирдэригэр түмсүбүттэр.
Холобура Бахсылар Кураанах Эбэр баар Натта-
бай сайылыкка, Болтоно «Кыйыл үүнүү» колхоз
Мадьяадна сайылыкка мустубуттара. Сорох кол-
хозтар кинээ хобутуу мустан үлэлэрин тухары
олорбут сирдэрин уоттарын кытта набылчыгы бы-
растымылаһан, үчүгэйдик саныыр түүлбэлэрингэр
хонон баран, сарсыарда хоннор бытааннаахтара.
Ону болومочунайдар дибдйэн туран тута хон-
ноллорун ирдиллэрэ. Холобур, Хатылы «Кыйыл
Ыллык» колхозка профуонтан тахсыбыт Григорьев
милиционер басталиитин чочонното-чочонното тиз-
тэт да тизэт буолбут. «Бүтүн үүнү ааспаҥна кө-
пүөхтээххит» диир кинээ дьлэлэриттэн хоннолло-
рун модьуйбут. Онон 3 бивэрэте сири айааннат,
хонно хонно халлаан аһыгар хомьуттар.

Дьон бэри да санаалара түспүтэ. Ол биһир тө-
рүүтүнөн сүөһүлэрэ эрэ. Көпөрүү баһаа ыһаалынан
ыһааллан колхозтар да, биһирдизин да ыһааллар
сүөһүлэрин үксэ, сылгы олорчу хомуллубаһка,
эбэр комиссия дьаһалытар таах хаалбыта. Соло-
вьев П. С. ахтарынан оройуон үрдүнэ 1377 сүө-
һү статогчуоһка көрдөрүллүбэһкэ «сүтүккэ» ан-
ныылыбыт. Хомуллубут да сүөһүлэр Заготскотта
уонна хаалбыт колхозтарга босхону эрэ үрдүнэ,
эбэр комиссия түттарылыбыттар.

Билгийн Булун оройнуун Бүхүүргүр олохуу-
лан одорор **Ефим Васильевич Кашенин** ахуйн-
тан бына тардыаыг. «Буна бары-колхоз ииниэ
бөхүлөккэ Таба Баалыга мушпыустан, саабылабан
хонгунубут. Бшр оронтон ыгайан турбат буолбут
дьомо сэргэтэ суох сулумах ийини эмизэ тизйдилэр
Онтубут бшр арэ күи айынаата быһымыааза,
эбэн хаалбытын аара тохтоон көмүттэрэ. Аны
Абрамов Ваня диэн уончалаах оё ийинэн ыал-
дьан албутун көмүтлэр.

Яковлев И. И. «...Бары биерге аянга турунан сайылдыкчытытан 2 биерге сире барзат, тохтоомут саас үзү тухары өбүт сааттан төрөөн уулан олобүт сирбатин, малдын буолбут дойдубутун кыта бырастылаһын буолбута, Кырдыаастар, дыахталлар ытаспыттарын өйдүүбүн. Бу үгүстөр төрөөбүт дойдубутун кытары букатын наах бырастылаһылыла эгэ»

Матвеев М. Н. «Айяныаары казэлөрбүтүн кө-
лүйдүбүт, Хаанай Хабырыллаах аһаас атыырдаах
буоланиар, бастаатылар. Пыратык барбахтым тү-
һөн баран, Хабырылла таратайына сымардалаах та-
һааска ийэтин Добдуук эмэхсини олордон иһэн
муоһатын эмэхсининэ туттаран баран сайдаан кө-
өһөтө, Атыар бастаан айяныаан иһөн сиргээн»

УБАЙЫМ ТУБУНАН АҒЫЙАХ ТЫЛ

«Сага одох» хаймат 1906 сны бос мийн 15 хүлээдэг нүэмэртгэр тахсыгт Н. П. Пономарев «Өнгө суолта биэрэххэ» дигр улахан проблемнаа ыстатыфатыгар «Учуутал киһи дылыгатын, врач киһи доруобуйатын быһаараллар», — дигр турардаах. Хомойуох ниин, бу ыстатыфа кинэ сэвээрэн ий ылбаташа, өссө гөрөөс-сорохтору өһүргэттэ да дигрэхпинэ баа буолбата буолуо. Мин итингэ тохтообокко эрэ ски учуутал, врач тэнэ билиги күннээки олохпугатар, чолчу производствобыт сүүрүн салаатыгар—сылгы, ынах сүөлү инититисэр, киһилэр эгиктэ түрүллэри киһи аччыктыыр ветеринарнай үлэнигэр юбилейдаах сылларынан сибээстэн, обо эрдэхинтти борка билэр, убастамыр убайым, ветсанитар Кузьмин Василий Алексеевич туһунан дьон кэспээнинэн ахтыы өңсүрөггө саманным.

Кияи бияр кылаас үрөбө суога, илгитин үс буукубуван баттыра, ол эрөөн айыңаттан бара-
инизэбит дөбүрүнан оччоттобу Хатылы нэһилиэ-
тин «Кыһыл партизан» кэлхөзкө 1932 сыллаахтан
бу күн сиритэн барыар дээрэ ветеринарийн сани-
тариян үлэлээбитэ (куни 1967 с. олбүтө).

Василий Алексеевич даус улгунууга тутар- халтараг сэлбэрбатын, элбэгн билэрингээрүүн тулуураа кишини кытта бидрэг аалтынга үлэлэбиг оччотоогуу колхозтаахтар кэсээнээрин истигэрин.

— Миң Баһылайы убайым көрнөтө салыыр киним
этэ. Хас да сыд биһгэ дуукаах олорбуһиут. Олус
да үтүгэй майгылаах, сымнаас да эрбидээх этэ.
Биһгэ кыаһыра-тымта сылдьарын көрбөтөһүм
—, диэн сагалыыр Максимова (Иустинна) Таты-
на Иванова.

— Санитар буолаң моһунурһут сүһүгэ туох көмөнү оһорор этэй? — диэн ыһыппыһар:

— Байхалайа суох төрүт сатамат этибит. Мин уһун кэмтэ ыһыһыксыттаабыт иһин билдэбин. Иһин сатаабага дээн сүөгэ, — дээн баран ааран биир битин суруйдааха минньык: мнаах кэһэһкитэ хаал быһын ороон ылар этэ. Оһно иһин этэриһэн, 42 былчархай баарын ыраастыыр, биһри эмэ алдас быһа тартааха ол сүөһү өлүүхтээх дээн быһаара. Аһы сүөһү буоһа тахсыбытын ыаммытыһан үүтүһэн сууһан, ыраастаан баран илиһитиһэн уган кэһиһэрэ уһаһа таһаары сиргэ баһан тургуорар буолара. Уһаһаһи ветеринардар курдук быһыһы каламатхайаабат этэ. Ыһах сүөһү тиһиһи кутаһы онорор этэ. Эдэр сүөһү тиһиһир кэһиһэр тиһиһи тыһын, онурдун бааһырдан аһыһа аһаабат снэбэт буолан дүүдэйэр дһиһа. Тиһиһи аһаһар, ыһататар тоһуулаах иһин курдук быһыһылаах уһун тиһиһир чыһкыһаах, лаһаһаһи курдук быһыһылаах уһун тиһиһир эмэһ баар буолара. Восхо барбыт тиһиһи чыһкыһаһи судбу тардан ыһара. Эһи биһиһиһи ветеринардар сүөһү тиһиһиһи онорон эһаллэһа көһтүбэт, — дһиһр Татьяна Ивановна уһаһа салһыһи минньык көһиһиһи.

— Иймийн төрөөдөх сүеһү оёотун этгээн ороон ыalara. Онуоха аналлаах быһах тоботун нурдун ныра быһахтаах буолара. Ойон нырэй тоботун, атахтарын бысталаан баран санын тириинтэтэи былааан нымлы тардан ыalara. Арыт оёото са- таан нэлбэксэ эрөйдөнөр сүеһүнү илинтин уган сааһаан бизэрэн төрөтөн оёотун тымынаах хаалла- рар этэ. Сылгы унуоҕа эчэйбэтин көрөт да би- лэр этэ Мин аҕабар, Нустинөө Иван Нинитичка, бизэтин унуоҕа төстүбүтүн көрөн баран олөрөн кэ- бис, ангар холун күһүмүнэнэгэ днэри мнэхэ биз- рээр дизэбэтин истабэккэ, хараһыһан олөрбөтөдө. Остуката күһүн тиннэн дүүдэйэн, айһа унуоҕа аарыллан сиргэ охтубута. Борооску туругун куту- руһун тутан көрөн быһаарара. «Бу борооску кыа- һан сыт тахсыа суох сүрөү халтайбыт, олөрөн кэбис», — диян арыт эрдэттэн сүбэллнрэ. Аны со- уо буолбут сүеһүнү хайһатан баран араас д-у- һуаннэх бороһуок суудараһынан (фурациллин буол- даа буолуо) ыраастыһара, эмтирө. Дьэ уонна сылгыһын, сүеһүнү, сибиһиньэни аттыһрын этэ да барыллыбат. Онуоха туох да эмитому туттарын

сүүрэн суслтан туораан көрө дуулаах. урууны
бана тнэ дээж бурдана турда. Тызга тийэн мас-
тан ийнэн тохтоо. Эмнэ айдаан бөбө буолла.
Хага эмээхсн төлөзөгтөн түсөтөх. Хабырылла
кыһырыы бөбөнү кыһырыа «Маннх мөлтөх
дьоннорунн, бу тариллэрбитинн, көлөлөрбүтүнн
хання ырааттары баран иһөбитий? Бу сыһа ды-
һал, барымыабыт», дээбитин нһиннэ бары аат-
таһан салгы аяаһаабыт. Бийиги Бэрэбэ кэ-
лиһитигэр урут нэпсэтэ сылдьыбыт мыһица на-
чаалыһыһа бийр милициһаах кэлэн көтөһөн
олороддор зонт. Хабырылланы уһина хас да дьом-
хутун ыһыттаран ыһан көпсөттиһэр. Эмнэ нүһэ-
һан тылларын ыһыһардахтара буолуо, дээ кудух-
(Бүтүттүн 4-с сгр. көр).

ойдооёолон, маамытанын баях үүтүн сууви,
сотон кабиһар этэ. Байылай алтаабыт сүөлүтэ ылд
дыабыта биллибэт, туран сүүрөн хаалар этэ. Чан
кыи илчилээх эрөйдэх этэ,— дигэ Татьяна Нев
нова килээһин түмүктүүр.

Манган алаараа Баһырай туһунан Хатылы ил-
билдээн кырджаастара М. М. Хомтанон уонна
П. М. Седальцев ахтыылараы биэрэбин.

— Нодхон эрдэххи бйиэхэ, сылыһыгтарга, — диир Михаил Михайлович, — 200-чээ субан сүөкү ноһорууска курдук эбн сыһыаран көрдөрөр этилэр, аны ову таһылан бурдук бааһынаһын харбыллааһын эмитэ бийиги моонһуубутугар буолара. Ол сылдьан, хайа сылзаахха эбитэ буолла, Чаллаада Ваһылай өмүр түүн 80 бөрсөккүнү аттаан турар. О, бээбэкэм түргэн, ыраас тутуулаахха быһылаах кини этэ. Онно бу Бүөтүр, ову таһылан Өндөрөй (Давыдов Андрей Дмитриевич) буолан үлэлээбиппит.

— Хансадагийн чаахын этгэмэ даданы Сүрбүнү абастан сангардым охторон эрдэххэ Баһылай хайыгс үйбэгэ «ангарсангытын» харбаабыта баар буолар. Тугу да элтирэгэ биллибэт, дэлби сыһыан субуулан баран турууран үүрэн кэбинээр этэ,— дигэн аны Петр Михайлович кэпсэтинтэ кыттыһар. — Үлэтигэр бэриниллээх, эрдэниг бобо, өс киирбэх бадаһы этэ. Мин доьымор (хайа сыллаагыта) эбитэ буолла) инах кылайан торөөбөтөһөр минигин Овус Тириннигэр Баһаадайы ынытара аттаан ышпытара. Баһылай сарсмарда эрдэ Бабабаалаабыт этэ. Аны Бабабада тнийбитим — Иымд Баһыгар барбыт буолан хвалла. Хайыахпыный, Иымд Баһыгар тнийээн хотэһигэ киирэн чэй иһэн сыһарбата олорорун булдум. Иһалбааһын эппиллэр хаарыан чэйин бырадан миниги кытта Хангас Эбөгэ барсыбыта. Тнийээт аһаабакка да эрэ илигини иһылдалаах уунан суунан ыраас сөтторунан соттон баран хотэһигэ тахсан ветирачтар научнайдык этэллэринэн фетомин дэнэр «бону сулуйан ымы операциятын олорон ышахлытын быһыһабыта, — дигэн мин сүрдэвин махтанар.

Хоютанов М. М. уонна Максимов Т. И. этэл-
лэринин, Байылай сылах уулайдын, уута суоҕун
быһаарар биэр судургу ньымалара: сылах арба-
һын түүтүн сүдбү тардан баран халлаан сырд-
тар түүтүн төрдүн үһдэнэрдэн көрөөт адьас эн-
дэһээнэ быһаарара үһү. Дээ, дыкты!

Баһаддидың ниге үөрәткән итинник босхоломму, «хамнастаах» вәтсанитар буолбутай диян ыйыппылар бу нәһәһит кырдыабастарым айылдаттан талааннаах, бәйәтин сүрәдин бағатынан үөрәһит иһин буоларын туһунан биир куолаһынан эттиләр. Итиннэ, арааһа, киниләр сымстардахтара буолуо дии саныбын. Сэрий итиннэ, ол да кини, оройуонга ветаврач да вестехник да тарбахха баттаныр адыһах ахсааннаах эрдәхтэриниэ өчүтөөсү кыра колхозтара үөрәдэ суох, эбэтэр кыра үөрәхтээх вәтсанитардар диян ааттанар диян бәйбәлэрин дьүүрдэринэн көрөһтөн ололбуттара биллэр. Бу дьону хайаан да оройуонга муһунан үөрәткән таһаараллара эбитэ буолуо. Оһуок да эбит. Ити туһунан эмиэ «Сага олоххо» тахсыбыт «Кинилэр бастааһы этилэр» диян ыстатистатыгар Б. Тытыгынаев сийлини суруйар. Оһно ахтыллыбыт вәтсанитардар С. Елисеев, А. Седалищев, Д. Софронов, Е. Андреев, Д. Бодисов курдуктара сәртә аһаһы буоллар улахын чыһаһа бочуоһун тиксирдээх, дьомсүгэ махталын ыһыт кинилэр муну убаһын Кузьмин Василий Алексеевич буолар диян бигэһик этэһин уһуһа кини талааннаһар сүгүһүбэһин

Ухайм 3 кыас, 1 үөл өбөлүрү төрөтөн хаал-
дарыта Олортоң балкын Чураччынан, Хатыла-
нан, Бөтөнчөноң, Мырылачан, Таатта Дүүлүйнүн
18 сизм, хас да хос сизм тэнийэн убаан сыйдыл-
лар, ошон аатын зааттар кэчээри ычаттардаах
бу күл сириттэи баран нүе-ха «сыгзахтаатаа».

Э. А. КУЗЬМИН,
ветеринар.

